

УДК 75.041.7-048.76:[75.046.3: 271.4-732.3(438)]"17"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.06.1616>

НЕПОРОЧНЕ ЗАЧАТТЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ ЗІ С. ЧЕРЕПИН ЯК ЗРАЗОК НОВОЇ ІКОНОГРАФІЇ В РЕЛІГІЙНОМУ МАЛЯРСТВІ ПІСЛЯ ЗАМОЙСЬКОГО СОБОРУ

Мар'яна ПЕЛЕХ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6704-0133>

кандидатка мистецтвознавства, доцентка,
наукова співробітниця,

Інститут народознавства НАН України,

відділ мистецтвознавства,

проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,

e-mail: marjanna.peleh@gmail.com

Стаття присвячена одній із *актуальних* тем у дослідженні церковного мистецтва XVIII ст. — розвитку іконографії Непорочного Зачаття Богородиці. Цьому образу відведено особливе місце в розташованих іконах празникового ярусу іконостаса — центральної позиції над Царськими воротами храму Стрітіння Господнього у с. Черепині на Львівщині (1765 р.). Таке розміщення підкреслює значущість цього сюжету в релігійному житті тогочасної громади та відображає актуальність іконографії в українському іконописі. Ікона Непорочного Зачаття, інтегрована в східнохристиянський іконостас, демонструє вплив унійних ідей та католицьких богословських концепцій, що надає українському церковному мистецтву цього періоду особливої виразності. *Метою дослідження* є відстежити розвиток досліджуваної тематики, визначити репрезентацію особливості іконографії Непорочного Зачаття Богородиці в іконостасі східнохристиянської традиції. *Об'єктом дослідження* є іконографія Непорочного Зачаття Пр. Богородиці, а *предметом* — особливість поширення сюжету Непорочного Зачаття Пр. Богородиці в тематичному репертуарі українського іконостасу нової іконографії в релігійному малярстві після Замойського Собору. Застосовано такі мистецтвознавчі *методи аналізу*, як іконографічний, іконологічний, а також методи семіотичного аналізу й історико-культурного дослідження.

Ключові слова: Богородиця Непорочного Зачаття, Коронування Богородиці, іконостас, Унійна іконографія, церква, графічні зразки.

Mariana PELEKH

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6704-0133>

Candidate of Art History, Associate Professor,

Researcher at the Art Studies Department,

The Institute of Ethnology of the National

Academy of Sciences of Ukraine,

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: marjanna.peleh@gmail.com

THE IMMACULATE CONCEPTION OF THE BLESSED VIRGIN MARY FROM VILLAGE SKULLS AS A MODEL OF NEW ICONOGRAPHY IN RELIGIOUS PAINTING AFTER ZAMOSKYI CATHEDRAL

Introduction. The article is devoted to one of the topical topics in the study of church art of the 18th century — iconography of the Immaculate Conception of the Mother of God. This image is given a special place in the located icons — the central position above the Royal Gate in the festive tier of the iconostasis of the Church of the Annunciation in Cherepin (1765). Such placement emphasizes the significance of this plot in the religious life of the community at that time and reflects the spread of it in Ukrainian iconography of the 18th century. Western influences, in particular Catholic theological concepts.

The aim of the study is to trace the development of the subject matter in terms of biblical references, church dogmas, and literary texts of Orthodox and Catholic preachers. To determine the representation of the peculiarities of the iconography of the Immaculate Conception of the Virgin Mary in the iconostasis of the Eastern Christian tradition. The object of the study is works of graphic art, Ukrainian iconostases of the seventeenth — early nineteenth centuries, icons from collections of Galicia museum, Volyn and Chernihiv. The subject is the peculiarities of the development of the iconography of the Immaculate Conception of the Virgin Mary in the Uniate (catholic) environment of the Ukrainian Church.

The article uses art historical methods of analysis, such as iconographic, iconological, as well as methods of semiotic analysis and historical and cultural research. These approaches allow us to study in detail the symbolism, structure and content of iconographic images, to reveal their cultural context and meaning, and to trace the development of the studied images in the broader historical and social environment. These methods allow us not only to identify the formal characteristics of iconographic images, but also to understand their symbolic and spiritual essence more deeply.

Conclusions. In the church art of Ukraine after the Zamoskyi Cathedral of 1720, the development of a new iconography of the Mother of God took place, which was marked by the gradual expansion of the thematic repertoire of the Ukrainian iconostasis. This expansion included the adaptation of iconographic subjects borrowed from Western European artistic culture to the Ukrainian religious tradition.

Keywords: Virgin of the Immaculate Conception, Coronation of the Virgin, iconostasis, Uniated iconography, church, graphic samples.

Вступ. Сюжетний репертуар сцен в іконостасі церкви Стрітєння Господнього у селі Черепин 1765 р. (Пустомитівський р-н, Львівська обл.) відповідає тим новим віанням в українській церкві, які відбулися на початку XVIII століття. Постанови Замоїського Собору Унійної церкви 1720 р. закріпили свята, перейняті із римського календаря: свято Зачаття Пр. Діви Марії (дев'ятого грудня), Тіла Господнього, Богоматері Страждальної та ін. [1, с. 401]. Варто відзначити, що в Черепині монахи-домініканці відіграли активну роль у патронаті над місцевим храмом. Співіснування греко-католицької і римо-католицької громад залишило свій слід не лише на матеріальному стані місцевої парафії, а й вплинуло на іконографію окремих сцен. Історичними передумовами появи та поширення іконографії Непорочного Зачаття Богородиці в тематичному репертуарі українського іконостасу цієї епохи стали важливі релігійні, культурні та суспільно-політичні процеси. Зокрема, вагому роль у формуванні цієї традиції відіграло поступове зближення з латинською традицією, яке було зумовлене впливом Берестейської унії 1596 року та активним поширенням унійних ідей. Унійська церква, прагнучи до гармонійного поєднання східного та західного богословського спадку, активно інтегрувала латинські догматичні концепти, зокрема й культ Непорочного Зачаття. На популяризацію цієї тематики також впливало проголошення догмату про Непорочне Зачаття в межах католицької традиції, а також поширення друкованих видань, західноєвропейської графіки та інших форм мистецького впливу, що проникали на українські землі. Суттєву роль у цьому процесі відіграли монастирі та братства, які ставали центрами культурного і духовного життя, а також провідниками нових ідей.

Окрім того, поява сюжетів Непорочного Зачаття в українських іконостасах відображала прагнення українських митців і духовенства створити синтез традиційного православного вчення з новими художньо-богословськими формами, актуальними у тогочасній Європі. Такі новаторські підходи не лише розширювали тематичний спектр іконографії, але й сприяли зміцненню української церковної ідентичності в контексті складних історичних та релігійних викликів.

Зосередження уваги на розвитку догмату Непорочного Зачаття Пр. Богородиці в репертуарі укра-

їнського іконостасу та дослідження питань культурного трансферу у засвоєнні українською культурою західноєвропейських традицій зумовлює *актуальність* поданого аналізу.

Історіографія досліджень включає різнопланові підходи до вивчення іконографічних, стилістичних та символічних аспектів сюжету, враховуючи впливи західноєвропейської художньої традиції, богословської інтерпретації та локальні особливості українського церковного мистецтва. Ця тема відображена у текстах Святого Письма: єв. Луки (Лк. 1, 34—35; 3, 23), єв. Матея (Мт. 1, 18—20), Буття (Бут. 3, 15), Одкровення Івана Богослова (Одкр. 12,1), також Пісні пісень (Пісн. 4, 7—8). У цьому дослідженні застосовано працю о. Ю. Катрія [2], яка є важливим джерелом про традицію української Церкви, аналіз барокової прози, її ключових тем та впливу на розвиток літератури того часу було проведене архієп. І. Ісиченком [3]. Видання української церковної графіки XVII ст., яка мала вплив на розвиток іконографії того часу, опрацьовувалось В. Стасенком [4]. Маріологічна іконографія вивчалася у працях: Р. Косів [5], А. Гронек (А. Groniek) [6]. Ікони польсько-українського пограниччя висвітлювались в монографії М. Янохи (М. Janocha) [7]. У статті М. Бендюка [8] докладно проаналізована збірка ікон Непорочного Зачаття, які походять із Волинського малярського осередку. Науковець визначив і описав шість ключових іконографічних варіантів подання досліджуваного образу. Автор визначив, що в окремих іконах поєднувалось декілька мистецьких підходів, зокрема в іконі з Гоцанського району (Рівненська обл.) (приватна збірка) поєднано чотири теми: Благовіщення, Непорочне Зачаття, Богородиця з Немовлям, Коронування [8, с. 3, іл. 3]. У працях: В. Мельника [9], Т. Єлісеєвої [10], Р. Зілінко [11], В. Жишківича [12], І. Москалюк [13] та ін. авторів розглядалася як східнохристиянська традиція, так і запозичена із Заходу іконографія, яка впливали на формування богородичних сюжетів у цьому періоді церковного мистецтва.

Основна частина. На початку XVIII ст. у храмах східної традиції розповсюджується західна іконографія Богоматері, пов'язана із встановленням окремого свята в літургійному році Непорочного Зачаття Богородиці. В іконостасі с. Черепин

Іл. 1. Іконостас церкви Стрітєння Господнього у с. Черепин 1757 р., фрагмент, світлина авторки

Іл. 2. Ікона Йоаким та Анна з церкви Стрітєння Господнього у с. Черепин 1757 р., світлина авторки

іконографія Непорочного Зачаття Пр. Богородиці встановлена двічі: над Царськими вратами, де традиційно розміщують Тайну вечерю, серед дванадцяти обов'язкових свят церковного року встановлено образ Богородиці Непорочного Зачаття (іл. 1), також до знакових образів іконостаса в Стрітєнській церкві Черепина відноситься встановлена під намісною іконою Богородиці Замилування предела з символічною композицією — святі Йоаким та Анна¹ (іл. 2) [14, с. 68—69].

¹ Ікона Непорочне Зачаття Пр. Богородиці під шаром пізніших записів і потребує реставраційного розкриття, що дасть змогу виявити первісний авторський задум.

Про згадку давнього культу Пр. Богородиці Її чудесного зачаття ще з VIII ст. св. Андрієм Критським складений канон урочистої утрени, служба для празника. Вона — «нескверна скинія», «зоря божественної благодаті», «Владики божественний храм», «царська порфіра», «миро благовонне», «вогненна купина», «голубка непорочна», «скіпетр святий, новий завіт і посуд манни», «купина неспалима», «свічник золотий», «жива світлиця Господа Бога», «живоприємний істочник», «храм святий» [2, с. 264—266].

Непорочність Зачаття обстоювали богослови київської школи XVII ст., зокрема Лазар Баранович у трактаті «Трубы на дни нарочитых праздников» (1674 р.) та Йоаникій Галятовський «Ключ Разумінія» (1659 р.) [2, с. 26; 4, с. 188].

Особливу увагу цій тематиці приділяє Дмитро Туптало, один із найвидатніших українських проповідників та письменників доби бароко. У своєму «Слові на Зачаття Пресвятої Богородиці» він звертається до алегоричного опису величі Богородиці, порівнюючи Її з небом, створеним Богом для прикрасання світу: «Небо уречевлене прикрасив Творець сонцем, місяцем, зорями». Це порівняння не лише відображає ідею небесної чистоти та святості Богородиці, але й підкреслює Її особливу роль у божественному задумі спасіння людства. На образ Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці створив свою поетичну «Мелодію» видатний український філософ, богослов і поет Григорій Сковорода [Див. 4, с. 189]. У цьому творі він відобразив своє глибоке захоплення духовною чистотою та величчю Богородиці, що для нього стала символом досконалості.

Вагома роль у розвитку марійного культу в Україні, центром якого став Почаївський монастир, відводиться місійній ролі василіанського чину, зокрема упродовж XVIII ст. розроблялися конституції (статут) повсякденної практики чернечого життя через проповідництво, «організації масових богослужінь і паломництв, інкультурації в народний побут дещо сентиментального й часом екзальтованого типу благочестя» [3, с. 12]. Зокрема, у виданні другого розділу Богогласника після Замойського собору відлік богородичних свят відзначається традицією східного церковного календаря. Поряд із традиційними святами Покрови, Введення до храму, Благовіщення та ін., нагодою для складання пісень стають свята, узя-

ті із західної традиції: Непорочне зачаття та Співстраждання Пресвятої Богородиці [3, с. 17].

Ще з кінця XVII ст. в українському образотворчому мистецтві розвивалось декілька ідей, втілених в іконографію Непорочного Зачаття Пр. Богородиці. Однією з цих ідей — образ Діви Марії подане за текстом Одкровення Івана Богослова — Апокаліптичної Діви, облаченої в сонце з місяцем під Її ногами і вінцем із дванадцяти зірок на голові (Одкр., 12, 1, 5). Саме такий варіант іконографії Непорочного Зачаття Пр. Богородиці «Immaculata Conceptio» вміщений центральною іконою в празниковому ярусі іконостаса у церкві в с. Черепин (іл. 1). Богородиця зображена в образі вагітної Діви, у стоячій поставі, зі складеними на грудях долонями, що надає Її постаті величності. Від фігури відходять промені сяйва, що підкреслюють Її небесну природу. Вона стоїть на земній кулі, що символізує Її владу над світом і Її посередницьку роль між небом і землею. Під Її ногами — серп місяця, античний символ непорочності, а також змії, на який Вона наступає, уособлюючи перемогу над гріхом. Зображене яблуко в пащі змія — символ первородного гріха, яке підкреслює місію Діви як нової Єви у божественному плані спасіння. Обрамлюють композицію херувими, що символізують небесну славу Богородиці. Ця іконографія Богородиці ґрунтується на біблійному тексті з книги Буття (3:15), де йдеться про боротьбу між жінкою та змієм: «*І Я покладу ворожнечу між тобою і жінкою, між твоїм потомством і її потомством: воно розчавить тобі голову, а ти будеш жалити його в п'яту*». Цей пророчий уривок трактується у християнській традиції як передбачення приходу Діви Марії, яка народить Спасителя і здолає зло [5, с. 74].

Ранній приклад цієї іконографії зображає гравюра «Молитвослова», надрукована в Чернігові (1692 р.) (іл. 3) [4, с. 151; 5, с. 77].

Окреме зображення було відведене для іконографії, яка встановлена у предельному ярусі іконостаса Черепинської церкви. Сюжет також має назву Непорочне Зачаття Пр. Богородиці, що бере свій початок з апокрифічної літератури, зокрема з протоевангелія Якова, у якому детально описані події Різдва та дитинства Пречистої Діви, став основою для формування відповідної іконографії, яка знайшла відображення в українському церковному мистецтві [4,

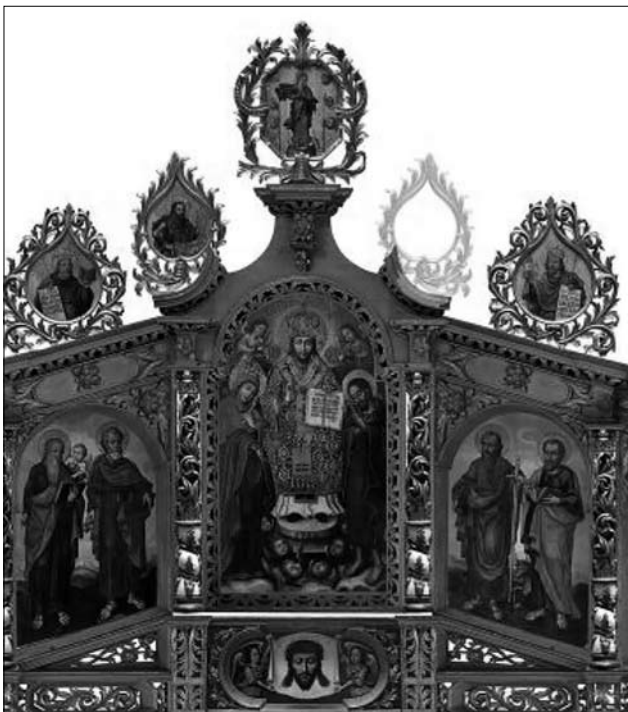
Іл. 3. Богородиця Непорочного Зачаття. «Молитвослов», Чернігів, 1692 р.

с. 190]. В цій темі об'єднуються дві іконографічні традиції, запозичені із західноєвропейської іконографії «Arbor Virginis» (лат. Дерево Діви) [6]. Іконографія зображає батьків Пр. Богородиці Йоакима та Анну, які навколішки (або стоять у повен зріст) розвернуті один до одного. З їхніх грудей проростають стебла з листями, що поєднуються і завершуються квіткою. Галуззя з'єднуються над їхніми посталями, в мандорлі з образом юної Діви Марії подане за текстом Одкровення Івана Богослова (іл. 9).

Ще перед Замоїським Собором Унійної церкви в тематику ікон українського іконостаса поступово вводилась нова іконографія Непорочного Зачаття Пр. Богородиці: «Immaculata Conceptio» та «Arbor Virginis». Приклад іконостасу кінця XVII — поч. XVIII ст. із Галичини демонструє встановлення цих двох сюжетів у предельному ярусі іконостаса одночасно (іл. 4). Ранній приклад використання іконографії Непорочного Зачаття Пр. Богородиці, яка доповнює тематику намісних Богородичних ікон — Богородиці з Дитям, так і Різдва Пр. Богородиці, в іконографії з Йоакимом та Анною. Встановлення двох ікон з тією самою назвою було представлено в іконостасі з Черепина.

Іл. 4. Іконостас з Галичини кінця XVII — поч. XVIII ст., фрагмент, приватна збірка

Іл. 6. Іконостас з церкви Загорівського монастиря 1722 р., фрагмент (НМЛ)

Ще в кінці XVIII ст. існував варіант іконографії, що пов'язувався з темою Успіння Богородиці та атрибутам Непорочного Зачаття, який розробляв гравер Никодим Зубрицький. Ним оздоблені видання, надруковані у Львові та в Уневі: «Часослов», «Євангеліє учительне», «Псалтир», «Акафісти» (1691—1699 рр.) [4, с. 206—211]. Ці ранні

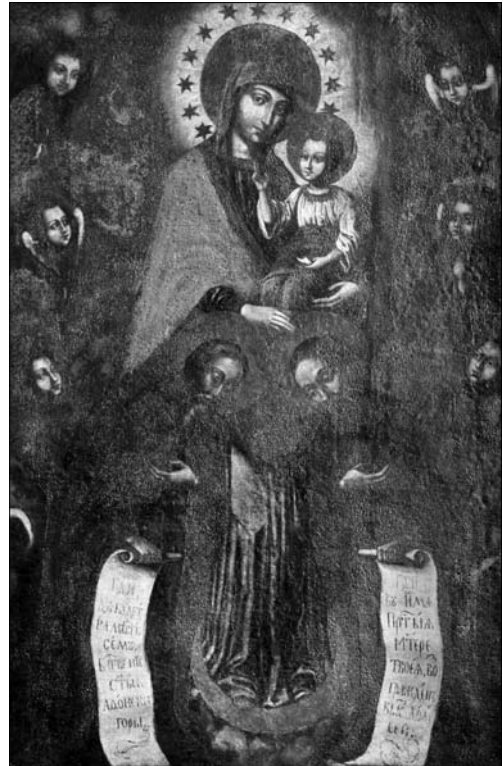
Іл. 5. Успіння Богородиці, вітвар Богородчанського іконостаса 1698—1705 рр., фрагмент. Йов Кондзелевич (НМЛ)

твори графіки стали одним із джерел формування нової іконографії Богородичної тематики, пов'язані з Її Успінням та Вознесінням — Коронування Богородиці Новозавітною Трійцею [7, іл. 279—281].

Цю тематику іконографії розвивав і ієромонах Йов Кондзелевич. У складі Успіння Богородиці, основної ікони бокового вітвара Богородчанського

іконостаса (1698—1705 рр.) (іл. 5), український іконописець поєднав декілька тем, зокрема у верхній частині ікони зображено іконографію Непорочного Зачаття. Постать Діви в ореолі хмар та херувимів стоїть на серповидному місяці, що символізує Її непорочність і чистоту. Нижче зображений Христос, у Його руках алегоричне втілення «Душі» Пречистої. Христос у хмарі сїява, із херувимами та шестикрилим серафимом. Поруч Ісуса зображені архангели з символами Непорочного Зачаття, у їхніх руках: місяць, ризи, скіпетр та вінець — ці атрибути в українській іконографії ми зустрічаємо вперше. Верхня частина цього вівтаря завершується картушем з іконографією Коронування Богородиці Новозавітної Трійцею. З обох боків Пречистої постаті Бога Отця та Бога Сина, які коронують Її, над ними Святий Дух у вигляді голуба, спускається з небес, який і втілює ідею Непорочного Зачаття. Доповнюють композицію промені слави, створюючи атмосферу небесного триумфу.

В наступній роботі Й. Кондзелевича ікона Непорочного Зачаття (іл. 6) увінчує іконостас Загорівського монастиря (1722 р.) (НМЛ) [11]. Завершення іконостаса образом Діви з Апокаліпсису акцентує увагу на Богородиці, як на заступниці людства, та підкреслює роль Богородиці в релігійному житті монастиря. У фондах Музею волинської ікони в Луцьку зберігається двобічна хоругва Богородиці з Антонієм і Феодосієм Печерськими / Всі святі поч. XVIII ст. Йов Кондзелевич (МВІ) [10]. Авторство твору приписують іконописцю Й. Кондзелевичу, який він написав під час розпису іконостасу храму Різдва Пр. Богородиці Загорівського монастиря у 1722 році. Ікона за своєю композицією є унікальною та не має аналогів серед українських мистецьких творів того часу. Ієромонах відходить від традиційного підходу — зображає Богородицю не на троні, а в образі Діви з Апокаліпсису, відповідно до опису в книзі Одкровення. Пречиста стоїть на серповидному місяці, а Її голова увінчана дванадцятьма зірками. У Богородиці на руках Немовля-Христос, правицею Дитя благословляє, а лівою тримає сувій. Образ Богоматері із Дитям доповнений постатями преподобних Антонія і Феодосія — засновників чернечої традиції на Русі-Україні, верхня частина композиції обрам-

Іл. 7. Хоругва Богородиця з Антонієм і Феодосієм Печерськими / Всі святі поч. XVIII ст. Йов Кондзелевич (МВІ) [10]

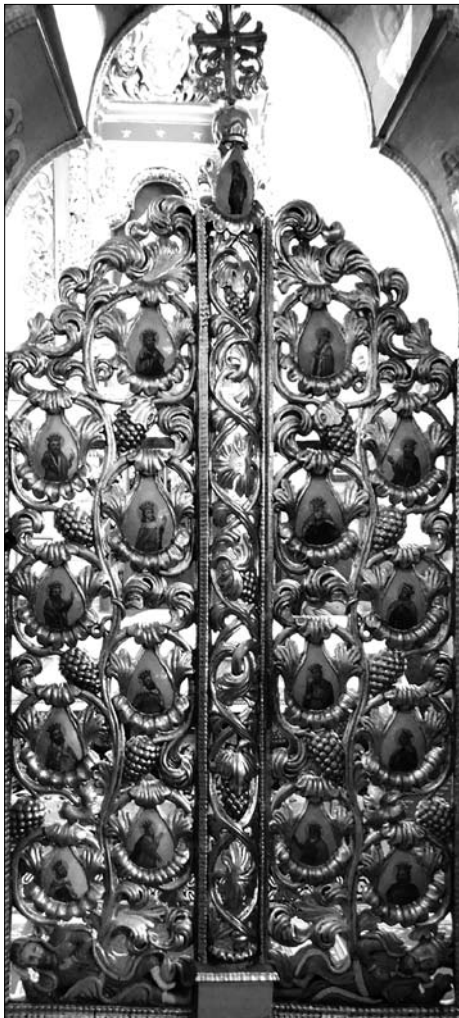

Іл. 8. Іконостас церкви Вознесіння Господнього в с. Ясіня. Фрагмент. Архівна світлина. URL: https://proficamp.blogspot.com/2018/09/blog-post_184.html

лена херувимами у хмарах [10]. У створеному образі Й. Кондзелевич з'єднав дві іконографії — Богородиці Непорочного Зачаття та Богородиці Печерської зі святителями.

Іл. 9. Богородиця Непорочного Зачаття, ікона з іконостаса церкви Різдва Пр. Богородиці 1620 р. (1782—1785 рр.) фрагмент, смт Делятин, світлина авторки

Іл. 10. Царські врата з церкви Різдва Пр. Богородиці 1620 р. (1782—1785 рр.) фрагмент, смт Делятин, світлина авторки

Крім Черепинського іконостаса, ікона Непорочного Зачаття Пр. Богородиці також представлена у празниковому ярусі іконостасу у храмі з с. Ясіня (Рахівський р-н., Закарпатська обл.) (іл. 8). Композиція ікони створена за зразком однойменного твору видатного іспанського художника Бартоломе Естебана Мурільйо, який був відомий своєю майстерністю у зображенні релігійних сюжетів епохи бароко. Образ Богородиці поданий в стоячій поставі, небесному сьйві серед хмар, у супроводі херувимів.

Храмова ікона церкви Різдва Богородиці в смт Делятин 1620 р. (1782—1785 рр.) (Надвірнянський р-н., Івано-Франківська обл.) зображає Непорочне Зачаття Богородиці у варіанті Arbor Virginis та відтворює зустріч святих Йоакима та Анни (іл. 9). З грудей батьків Пречистої виростають стебла, що з'єднуються між собою червоною лілією. У бутоні цієї квітки стоїть Богородиця, її постать осяє мандалора з херувимами та янголами у хмарах. У їхніх руках атрибути-алегорії добродішностей Богородиці: квітка лілії, зеркало, колона, замкнена брама та ін. У верхній частині ікони Святий Дух в образі голуба. Царські врата цієї церкви, присвячені також Богородичній тематиці, ілюструють доволі рідкісну іконографію із Древом Єсея. В основі різьбленого декору розташовані дві лежачі фігури Єсея та царя Давида, які гармонійно вписуються у загальну композицію, з їхніх тіл виростають виноградне галуззя, яке вплетено в орнаментальні квіткові картуші із 16 посталями старозавітних царів. У завершені, в такому самому квітковому картуші зображена постать Богородиці Непорочного Зачаття (іл. 10). Така іконографія не одинока в українському мистецтві. Постаці царя Давида та його батька Єсея зустрічаємо на Царських вратах середини XVIII ст. с. Жураки (Івано-Франківська обл.) [15, іл. 175]; є на Царських вратах кінця XVIII ст. із церкви св. Параскеви с. Топільниця (Львівська обл.), в орнаментальній галуззі виноградної із святими Йоакимом та Анною, центральний стовпчик цих врат увінчується картушем із іконою Непорочне Зачаття Пр. Богородиці [24, іл. 175]. Можна припустити, що в храмі смт Делятина в Царських вратах впроваджена виняткова іконографія — Родовід Пр. Богородиці.

В церкві св. Миколая 1688 р. с. Мала Горожанка (Миколаївський р-н, Львівська обл.) також використаний варіант іконографії Arbor Virginis, але не

в полі однієї ікони, як у храмі із смт Делятин, а розгорнутий у просторі арки Царських врат: на одвірках представлені постаті святих Йоакима та Анни. Під образом св. Анни міститься напис: «Сю фразу справив раб Божий Григорій Яциків з женою своєю Анною за відпущення гріхів», а польською мовою підпис майстра «1778 р. 24 серпня Міколай Урбановіч» (іл. 11). А софіт арки Царських врат відведено композиції Діви з Апокаліпсису (іл. 12). Пречиста стоїть на земній кулі у хмарах, у червоній туніці — оточена сяйвом золота, в руці у Неї галузка з квітами лілії, ліворуч та праворуч Її фігури розташовані херувими.

Іконографія Непорочне Зачаття Пр. Богородиці встановлювалась також і в апостольському ярусі, так, як розміщено в іконостасі храму с. Голотки св. Трійці (1784 р.) (Тернопільський р-н., Тернопільська обл.). Центральна ікона цього ярусу представлена двосторонньою іконою [16, іл. 282], виконаною в іконографічній традиції Апокаліптичної Діви. Композиція відображає образ Богоматері на земній кулі, в динамічній поставі, сяючий ореол обрамлює Її фігуру. Зворотний бік ікони містить композицію Деїсіс. Така іконографія апостольського ярусу не лише демонструє вплив західної іконографії, але й стає важливим елементом в українському іконописі, поєднуючи традиції східного й західного мистецтва.

В церкві Непорочного Зачаття Пр. Богородиці (1762 р.) с. Вислобоки (Кам'янка-Бузький р-н., Львівська обл.) встановлені дві ікони, що зображають іконографією свята, на честь якого посвячений храм. Це ікона бокового вівтаря та намісний образ іконостаса (іл. 13). Намісна ікона ілюструє Пречисту, Яка стоїть на персоніфікованому місяці. Під Її стопами земна куля та оповитий змії з яблуком навколо ніг Богородиці. Діва з херувимами та янголятапутті з галузкою лілії та палаючим серцем. Ікона ілюструє яскраву латинську іконографію сюжету.

В намісному ярусі іконостаса церкви Благовіщення Пр. Богородиці в с. Заріччя (Надвірнянський р-н., Івано-Франківська обл.) також встановлена та сама іконографія (іл. 14). Богородиця зображена як юна Діва з розпущеним волоссям, Її голова ледь схилена в жесті покорності й смирення. Її обличчя випромінює чистоту та святість, одягнена в білу туніку і синій мафорій. В Її руках галузка лілії, а блакит-

Іл. 11. Св. Анна, ікона з одвірок Царських врат іконостаса церкви св. Миколая, с. Мала Горожанка, світлина авторки

Іл. 12. Богородиця Непорочного Зачаття, софіт арки Царських врат іконостаса церкви св. Миколая 1688 р., с. Мала Горожанка, світлина авторки

не тло ікони підсилює духовний зміст ікони. Іконостас в Заріччі містить підпис автора, внизу ікони Пантократора центрального образу апостольського ярусу — «В. Іваньській 1908».

Іл. 13. Богородиця Непорочного Зачаття, ікона з іконостаса церкви Непорочного Зачаття Пр. Богородиці 1762 р. с. Вислобоки, світлина Оксани Герій

Іл. 15. Богородиця Нев'янучий Цвіт, ікона з іконостаса церкви Пр. Трійці, с. Озерна, світлина авторки

Іл. 14. Іконостас церкви Різдва Пр. Богородиці с. Заріччя 1898 р., фрагмент, світлина Оксани Герій

В намісному ярусі іконостаса церкви Пресвятої Трійці в с. Озерна (Зборівський р-н, Тернопіль-

ська обл.) представлена іконографія Богородиця — Нев'янучий Цвіт (іл. 15). Іконостас перевезений із монастирської церкви с. Віцинь, окремі ікони виконував В. Петранович так і С. Скрипецький у 1767 р. [17]. Богоматір тримає на руках Немовля і стоїть на земній кулі, спираючись стопою на золотий серпоподібний місяць. Немовля-Христос змальоване оголеним, частково обгорнене червоною накидкою. В руці Богородиці червоні квіти троянд. В іконі поєднано іконографії Непорочного Зачаття Пр. Богородиці та Богородиця — Нев'янучий Цвіт.

До іконографії Непорочне Зачаття можна вважати ряд намісних ікон Богородиця з Дитям, створених видатним українським художником Володимиром Боровиком — Боровиковським (1757—1825 рр.). Богородиця з Немовлям (1814—1815 рр.) з іконостасу Покровської церкви в с. Романівка Мглинського повіту Чернігівської губернії (іл. 16). Богородицю зображено в ореолі сяйва вінця із дванадцяти зірок та серед херувимів. Під ногами сфера з

Іл. 16. Богородиця з Немовлям. Володимир Боровик-Боровиковський 1814—1815 рр., ікона з іконостаса Покровської церкви в с. Романівка Мглинського повіту Чернігівської губернії [12, іл. 21]

перекинутим півмісяцем [12, с. 835]; Богородиця — Нев'янучий Цвіт (1787 р.) у руках Пречистої — біла лілія [12, іл. 4], навколо голови зірка, а вище — голуб — персоніфікація Святого Духа; Богородиця з Немовлям у Славі з іконостаса Троїцької церкви у м. Миргороді (1784 р.) (іл. 17). Серед хмар і херувимів Богородиця з Дитям увінчана короною зі скипетром. Над Нею — Святий Дух у вигляді білого голуба [12, с. 824]. В цій іконі поєдналось декілька іконографічних тем: Благовіщення, Непорочне Зачаття, Цариця Небесна.

Окрім зображень Богородиці з Дитям у варіанті іконографії Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці у XVIII ст. в українському мистецтві набули поширення ікони, що поєднуються з іконографією Покрови, Благовіщення, Вознесіння, Коронування

Іл. 17. Богородиця з Немовлям. Володимир Боровик-Боровиковський 1787 р., ікона з іконостаса Троїцької церкви у м. Миргороді [12, іл. 4]

Богородиці — теми які відображають основні події з життя Пресвятої Діви. Ікона Покров Богородиці перш. пол. XVIII ст. з церкви Покрову Пр. Богородиці с. Дорогиничі (Локачинського р-н., Волинська обл.) МВІ [13, іл. 7, 8] має символіку Непорочного Зачаття — серповидний місяць, зоряний ореол навколо лику Богоматері. В іконі пристінного вітара з с. Болохова (ІФКМ) образ Діви Марії поданий в насичених відтінках синіх та червоних кольорів. Композиція твору урочиста «із статуарно представленою Марією» та з бароковим антуражем із хмар та крилатих херувимів [9, іл. 28]. Сцена ілюструє розвиток сюжету, в цьому іконографічному варіанті Богоматір повстає як Королева неба і землі.

Богородиця Непорочного Зачаття — запрестольна ікона храму Собору Пр. Богородиці 1856 р. у с. До-

Іл. 18. Богородиця Непорочного Зачаття, запрестольна ікона з церкви Собору Пр. Богородиці с. Домажир, світлина Наталії Михайлюк (сестра Назарія, ЧСВВ)

Іл. 19. Внебовзяття Пр. Діви Марії, запрестольна ікона церкви св. Миколая м. Бучач, світлина авторки

мажир (іл. 18) (Яворівський р-н., Львівська обл.). Діва Марія представлена з традиційними символами для цієї іконографії: херувимами у хмарах, квіт-

кою ліллі, земною кулею, серповидним місяцем, змієм. Однак іконографія доповнена атрибутом — поясом Діви Марії, який підтримують двоє янголів. Цей атрибут пов'язується із подією Успіння, Вознесіння Богородиці, текстів апокрифів та з постаттю апостола Фоми. Ікона із с. Домажир — іконографічний варіант поєднання тем Непорочного Зачаття та Вознесіння Пресвятої Богородиці — створює унікальний образ, в якому поєднуються символи Її безгрішного зачаття й уособлює свідчення свого вознесіння.

У церкві Св. Миколая Чудотворця в с. Якторів на Львівщині [18, с. 175] ікона пристінного вівтаря присвячена алегоричній композиції Внебовзяття Пр. Діви Марії, яке відбулось після Успіння. Богоматір стоїть на півмісяці, який розташований серед хмар. Одягнена Діва Марія у червоний мафорій та білу туніку з прикрасами на манжетами. Поверх накинуто темно-синя накидка. Голова Її прикрита білим платом, а руки простягнуті в жесті адорації. Її постать у легкому русі, в ореолі променів сйїва та багатьох янголів-путті. У їхніх руках символічні атрибути — хрест, корона, галузка ліллі, скіпетр, спис, цвяхи, колона, пальмова гілка, потир, вежа. Два янголи, які розташовані біля Неї, тримають у руках корону і хрест. Завершує образ — Новозавітна Трійця. У руках Небесного Отця і Сина скіпетр, який впирається в кулю із зображенням Святого Духа в образі голуба. Ікона пристінного вівтаря з Якторівської церкви демонструє один із яскравих прикладів поєднання іконографії в церковному мистецтві під впливом західноєвропейської традиції.

У церкві св. Миколая у м. Бучачі (Тернопільська обл.) ікона запрестольного вівтаря містить композицію Внебовзяття Пр. Діви Марії. Ікона багата на деталі і декоративні барокові елементи. Розташування фігур наслідують композицію іспанського художника доби бароко Мурільйо (1678 р.). Проте автор ікони із Бучача фігури янголів зобразив у більш стилізованій манері, що демонструє переважання спрощених форм і узагальнення (іл. 19).

У спрощенішому варіанті композиція Внебовзяття Пр. Діви Марії подана в картуші вівтаря церкви св. Параскеви 1708 р., м. Буськ (Львівська обл.) — покоління постать Пречистої у хмарах із серповидним місяцем, Її руки в жесті адорації (іл. 20).

Висновки. У церковному мистецтві України після Замойського Собору відбувся розвиток нової

іконографії Богородиці, що позначився поступовим розширенням тематичного репертуару українського іконостасу сюжетами, адаптованими з західноєвропейської культури. На прикладі іконостаса з Черепина, в іконографічну програму якого були включені дві іконографії одного свята — Непорочного Зачаття Пр. Богородиці. Розширення тематики ікон у структурі українського іконостаса включало адаптацію іконографічних сюжетів, запозичених із західноєвропейської мистецької культури. Впровадження нової іконографії упродовж XVIII ст. відбувалось поступово. Ранні зразки сюжету ілюструють включення іконографії як у предельні яруси, так і в завершення іконостаса. З розвитком літургійних практик та богословсько-проповідницької літератури іконографія Непорочного Зачаття Пр. Богородиці була присутня як у всіх чинах українського іконостаса, так і у Царських вратах (приклад з церкви у Делятині) XVIII століття.

Особлива варіативність поєднання Богородичних сюжетів у цій іконографії використовувалась у бокових та запрестольних вітварях. На прикладі ікон XVIII — поч. XX ст. відбувалось поєднання іконографії Непорочного Зачаття Богородиці з такими сюжетами, як Благовіщення, Богородиці з Дітям, Покрови, Успіння, Вознесіння-Внебовзяття Пр. Діви Марії та Коронування.

Систематизація таких знань поглиблює наше розуміння церковного мистецтва Нової доби, розвиток релігійних і культурних ідей, а також їхній вплив на український іконопис та духовне життя. Враховуючи, що Непорочне Зачаття особливо шанували в Римо-Католицькій Церкві, його зображення в українських храмах східного обряду є цікавим виявом малодосліджених явищ мистецьких контактів обох конфесій. У загальних рисах в унійній іконографії зберігалось зображення молодої жінки, оточеної ореолом золотого сяйва, що стоїть на півмісяці і супроводжується іконографічними символами цнотливості і чистоти. Визначальним чинником розвитку українського варіанту сюжету Непорочне Зачаття Пресвятої Діви Марії була позиція замовників — представників духовенства, які брали активну участь у формуванні програми українського іконостаса. Також важливо, що малярі наслідували кращі зразки іконографії, які були впроваджені здебільшого в монастирських святинях.

Іл. 20. Внебовзяття Пр. Діви Марії, церква св. Параскеви, 1708 р., м. Буськ (Львівська обл.), світлина авторки

Проведені реформи на початку XVIII ст. передусім виявилися в поступовому розширенні образно-символічної системи українського іконостаса, а пошук нових форм мистецького виразу корелювався з ідейними завданнями утвердження і прослави Унії. Розвиток української ікони, орієнтований на наслідування зразків західноєвропейського мистецтва, сприяв використанню в українському іконописі художніх засобів, вироблених в західноєвропейському образотворчому мистецтві.

Умовні скорочення

ІФКМ — Івано-Франківський краєзнавчий музей
МВІ — Музей волинської ікони, відділ Волинського краєзнавчого музею

НМЛ — Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького

1. *Замойський провінційний собор Руської Унійної Церкви 1720 року*. Кн. 1: Діяння та постанови. Упоряд. Р. Паранько, Іг. Скочиляс, Ір. Скочиляс (серія «Київське християнство», т. 23). Львів: Український католицький університет, 2021. 804 с.
2. Юліан Катрій, о. ЧСВВ. *Пізнай свій обряд*. Львів: Свічадо, 2004. 472 с.
3. Ісиченко, арх. Ігор. *Василіанське бароко. Слово і час*. 2011. № 1. С. 3—21.
4. Стасенко В. *Христос і Богородиця у дереворізах кирилических книг Галичини XVII століття*. Київ: Друк, 2003. 336 с.
5. Косів Р. *Українська іконографія Богородиці: посібник для студентів закладів вищої освіти мистець-*

- кого спрямування. Львів: Львівська національна академія мистецтв, 2021. 112 с.
6. Gronek A. Arbor Virginis w zachodnioruskim malarstwie ikonowym jako wyraz wiary w Niepokalane Poczęcie Najświętszej Marii Panny? *Апологет, матеріали V міжн. наук. конф. (23—24 листопада 2009 р.)*. Львів, 2012. С. 61—68.
 7. Janocha M. *Українські і Білоруські ікони святицтв в давней Rzeczypospolitej. Problem kanonu*. Warszawa: Neriton, 2001. 560 s.: 281 il.
 8. Бендюк М. Волинські ікони «Непорочне зачаття» та «Коронування Богородиці». *Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник*. Випуск 22. *Матеріали XXII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 21—22 жовтня 2015 року*. Упоряд. Т. Єлісеєва, Є. Ковальчук. Луцьк, 2015. С. 46—51.
 9. Мельник В. *Сакральне мистецтво Галичини XV—XX століть в експозиції Івано-Франківського художнього музею: путівник-кат.* Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. 223 с.: іл.
 10. Єлісеєва Т. Ікони «Богородиця з Антонієм і Феодосієм Печерськими і «Всі святи». *Волинські єпархіальні відомості*. 2017. № 5 (150). С. 4.
 11. Зілінко Р. Іконостас церкви Різдва Пресвятої Богородиці Загорівського монастиря авторства Йова Кондзелевича та майстрів його кола (1722 р.). *Волинська ікона: дослідження та реставрація. Наук. зб.* Випуск 25. *Матеріали XXV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 25—26 жовтня 2018 року*. Упоряд. Т. Єлісеєва, Є. Ковальчук. Луцьк, 2018. С. 90—96.
 12. Жишкович В. Релігійна тема у творчості видатного представника української малярської школи другої половини XVIII — початку XIX ст. Володимира Боровика. *Народознавчі зошити*. 2020. № 4 (154). С. 819—840.
 13. Москалюк І. Ікони «Покров Богородиці» XVII—XVIII ст. в експозиції Музею волинської ікони. *Іконографія та стилістика. Волинська ікона: дослідження та реставрація. Наук. зб.* Випуск 25. *Матеріали XXV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 25—26 жовтня 2018 року*. Упоряд. Т. Єлісеєва, Є. Ковальчук. Луцьк, 2018. С. 97—107.
 14. Пелех М. Іконографічна програма іконостаса в Черепині. *Незламність традиції. Дослідження унікального іконостаса з Черепина* С. 50—79. URL: <https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2023/10/231024144511517-8052.pdf>
 15. *Царські врата українських іконостасів. Альбом. Серія «Українське народне мистецтво»*. Львів: Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ, 2012. 386 с.
 16. *Храми Української Православної Церкви Київського Патріархату. Тернопільщина*. Тернопіль: Новий колір, 2012. 396 с.
 17. Зілінко Р. Іконостас Озерянський. *Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. Редкол.: Г. Яворський та ін.* Тернопіль, 2004. Т. 1: А—Й. С. 680—681.
 18. Пелех М. Іконографія Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці у храмах західноукраїнського регіону. *Зб. матер. XIV міжн. конф.: «Християнська сакральна традиція: Віра. Духовність, Мистецтво»*; *Богосл. зб. Львівської Духовної Академії УПЦ КП*. Львів, 2021. С. 173—180.

REFERENCES

- Paranko, R., Skochylas, I., & Skochylas Ir. (Eds.). (2021). *Zamosc Provincial Synod of the Ruthenian Uniate Church of 1720. Acts and Decrees, series Kyivan Christianity (Vol. 23, book 1)*. Lviv: Ukrainian Catholic University [in Ukrainian].
- Katrii, Yu. (2009). *ChSVV. The Divine Liturgy is the source of holiness*. Lviv: Missioner [in Ukrainian].
- Archbishop, Ihor Isichenko. (2011). *Basilian Baroque. Word and Time, 1, 3—21* [in Ukrainian].
- Stasenko, V. (2003). *Christ and the Mother of God in woodcuts of Cyrillic books of Galicia of the 17th century: peculiarities of the development and interpretation of the image*. Kyiv: Druk [in Ukrainian].
- Kosiv, R. (2021). *Ukrainian Iconography of the Mother of God: A Handbook*. Lviv: Lviv National Academy of Arts [in Ukrainian].
- Gronek, A., & Lozynsky, N. (Ed.). (2012). *Arbor Virginis in Western Ukrainian icon painting as an expression of faith in the Immaculate Conception of the Virgin Mary*. In: Lozynsky, N. *Christian sacred tradition: faith, spirituality, art (Vol. 5, pp. 61—68)*. Lviv [in Polish].
- Janocha, M. (2001). *Ukrainian and Belarusian Festive Icons in the Former Polish-Lithuanian Commonwealth: The Problem of the Canon*. Warsaw: Neriton [in Polish].
- Bendyuk, M., Yeliseeva, T., & Kovalchuk, Ye. (Eds.). (2015). *Volyn Icons: The Immaculate Conception and The Coronation of the Virgin. Volyn Icon: Research and Restoration. Scientific Collection. Materials of the 22nd International Scientific Conference, Lutsk, October 21—22 (Issue 22, pp. 46—51)*. Lutsk [in Ukrainian].
- Melnyk, V. (2007). *Sacred art of Galicia of the 15th—20th centuries in the exposition of the Ivano-Frankivsk Art Museum: a guide*. Ivano-Frankivsk: Loleia-NV [in Ukrainian].
- Yeliseieva, T. (2017). *Icons Theotokos with Anthony and Theodosius of the Caves and All Saints. Volyn Diocesan News, 5 (150), 4* [in Ukrainian].
- Zilinko, R., Yeliseieva, T., & Kovalchuk, Ye. (Eds.). (2018). *The Iconostasis of the Nativity of the Blessed Virgin Mary Church of the Zahoriv Monastery by Yov Kondzelevych and Masters of His Circle (1722). Volyn Icon: Research and Restoration. Academic Collection. Materials of the 25th International Academic Conference, Lutsk, October 25—26, 2018 (Issue 25, pp. 90—96)*. Lutsk [in Ukrainian].

- Zhyskovych, V. (2020). The Religious Theme in the Work of an Outstanding Representative of the Ukrainian Painting School of the Late 18th — Early 19th Century, Volodymyr Borovyk. *Narodoznavchi Zoshyty*, 4 (154), 819—840 [in Ukrainian].
- Moskaliuk, I., Yeliseeva, T., & Kovalchuk, Ye. (Eds.). (2018). Icons of the Protection of the Virgin from the 17th—18th Centuries in the Exhibition of the Museum of Volyn Icon. Iconography and Stylistics. *Volyn Icon: Research and Restoration. Scientific Collection. Materials of the 25th International Scientific Conference, Lutsk, October 25—26* (Issue 25, pp. 97—107). Lutsk [in Ukrainian].
- Pelekh, M. (2023). The Iconographic Program of the Iconostasis in Cherepyn. *The Resilience of Tradition. Research on the Unique Iconostasis from Cherepyn* (pp. 50—79). Retrieved from: <https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2023/10/231024144511517-8052.pdf>
- (2012). *The Royal Doors of Ukrainian Iconostases. Album. Series «Ukrainian Folk Art»*. Lviv: Institute of Collecting of Ukrainian Art Monuments at the Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- (2012). *Churches of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate. Ternopil Region*. Ternopil: Novyi Kolir LLC [in Ukrainian].
- Zilyenko, R., & Yavorskyi, H. (2004). Ozerianky Iconostasis. *Ternopil Encyclopedic Dictionary*; in 4 vol. (Vol. 1: A—Y) (pp. 680—81). Ternopil [in Ukrainian].
- Pelekh, M. (2021). Iconography of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary in the Churches of the Western Ukrainian Region. *Collection of Materials from the 14th International Conference: Christian Sacred Tradition: Faith, Spirituality, Art; Proceedings of the Lviv Theological Academy of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate Lviv* (pp. 173—180) [in Ukrainian].